

på att föreslå några alternativa tolkningar av genusrelationerna i detta samhälle. Hansen beskriver ett samhälle där könen liknade varandra mer än de skilde sig åt och där det följaktligen kunde fungera med både män och kvinnor i vardagslivets olika sammanhang. Min tolkning handlar istället om ett samhälle där kvinnor förväntades likna män, men där män inte på samma sätt skulle likna kvinnor. Jag hittar i avhandlingen inga direkta spår av manliga brott mot könsarbetsdelningen, däremot finns många beskrivningar av hur kvinnor överskred gränser och utförde sysslor som normalt sett betraktades som "manliga".

Om man ska ta Laqueur på orden är det väl snarast så att det fanns ett genus, nämligen det manliga. Män och kvinnor rörde sig längs denna glidande skala av mer eller mindre manliga karakteristika. Manlighet var det som värderades, kvinnlighet var snarast att betrakta som icke-manlighet. Att det manliga värderades högre förklarar förstås varför män inte gärna utförde sysslor som ansågs "mindre manliga". Yvonne Hirdman har mycket träffande beskrivit denna typ av genusrelation som A-a, där mannen står för stora A medan kvinnan fungerar mer som ett litet a, en någorlunda likadan men ändå lite sämre kopia. Detta innebär förstås att kvinnor i många fall ansågs kompetenta samt att de innehade en potential att ersätta män vid behov. Vid behov och för hushållets och samhällets bästa skulle kvinnor kunna ersätta män och, åtminstone tillfälligt, ta över manliga positioner (hushållsföreståndare) och uppgifter. Därmed kunde de också bibehålla norm och ordning. Kvinnor inom hushållet, i synnerhet de gifta, hade därmed en ständigt jourhållning gentemot männen. De fungerade som en slags vice män, möjliga stand-in och potentiella husbönder. Denna kvinnliga flexibilitet kan också ses som en intressant kontinuitet som leder vidare ända fram till 1900-talets samhälle. Att kvinnor fungerat som det flexibla könet är det många som visat, inte minst Liv Emma Thorsen i avhandlingen *Det flexibla kjønn* från 1993.

Efter att ha läst denna läsvärda och väl underbyggda avhandling framstår 1600-talet ännu tydligare som en period då kvinnor kan och bör tolkas som nödvändiga och väl fungerande band mellan män av olika släkter och generationer. Kvinnor var viktiga länkar för egendomsöverföring, för släktens och hushållets reproduktion samt för de patriarkala normernas upprätthållande i lokalsamhället. I de flesta hushåll innebar detta att det behövdes en väl fungerande, ansvarstagande och normkrävande matmor. I några få fall krävdes en matmor som med hjälp av en tillfällig positionsförskjutning även

fungerade som hushållsföreståndare. I normalfallet fungerade hon som en slags vice VD i Hushållet AB.

Catarina Lundström, Östersund

Birgitta Theander: *Älskad och förnekad. Flickboken i Sverige 1945–65*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2006. 506 s., ill. English summary. ISBN 91-7061-031-2.

"Så länge det har funnits en särskild litteratur för barn och ungdom, har den i viss mån varit uppdelad i böcker för pojkar och flickor" konstaterar Birgitta Theander i inledningen till sin avhandling. Hon framhåller särskilt den klassiska flickbokens internationella genomslag under slutet av 1800-talet med utgivning av särskilda serier. Könseparerade genrer höll sig som fasta kategorier ända fram till mitten av 1960-talet, men då ansågs uppdelningen vara förlegad och särskilt flickboken avfärdades. Istället uppstod den "moderna svenska ungdomsboken" som vände sig till båda könen gemensamt med fokusering på angelägna frågor. Theander ser denna inriktning på en sammanhållen ungdomskultur som ett led i en ideologiskt betingad samhällsförändring, tydligt märkbar i skolans värld. Det var flickskolan som försvann, påstår hon, inte de traditionellt manliga utbildningsvägarna. Hennes beskrivning överensstämmer dock inte med förändringen under 1960-talet då en helt ny skolorganisation infördes. Flickskolan avvecklades jämsides med realskolan och alla flickor och pojkar blev alltså i fortsättningen elever på grundskolans högstadium. Gymnasiet förändrades till det "nya" examensfria och flickskolans utbildning fördes vidare till en tvåårig linje, anpassad till samundervisning.

Theander utgår i sitt resonemang från särskiljande behov hos flickorna. Under den period hon studerar har de flesta gått i samskola, vilket inte behöver ha påverkat deras intresse för flickböcker. Först på 1990-talet har forskning kring ungdomskultur tydliggjort skilda genusmönster i identitetsskapandet och därmed har förebilder i pojk- och flickböcker på nytt blivit intressanta, understryker hon och nämner litteraturvetenskapliga studier av flickboken under 1900-talets första hälft. Efter andra världskriget betraktades flickboken som en utdöende genre och böcker med kvinnlig huvudperson sorterades in i kategorin ungdomsböcker och flickkulturen blev osynlig i senare historieskrivning. I detta resonemang hävdar hon motsatsen, nämligen flickbokens livaktighet som tradition och aktualitet i tiden.

Avhandlingens syfte är ”att analysera och beskriva flickboken som genre under perioden 1945–65”. Till detta lägger hon syftet ”att visa vilka direkta missuppfattningar som råder om genren och lyfta fram egenskaper hos böckerna som inte har uppmärksammats”.

Hennes undersökning gäller alla flickböcker, även översättningar, som utgivits i Sverige 1945–65. Genom grundläggande inventering och klara kriterier för genretillhörighet har hon redovisat en förteckning med 1 022 titlar. Analysmetoden bygger på närläsning av samtliga böcker som självständiga enheter och därefter en omfattande systematisering i dataregister av uppgifter och bedömning. Tyngdpunkten har legat på själva berättelserna: huvudperson, teman, motiv, meningsbärande mönster, berättarteknik, stildrag osv. Dataregistret har fungerat som hjälp att hantera ett omfattande material för enskilda analyser och totalbild av genren.

I representativa översiktsartiklar och handböcker från 1970- till 90-talen finner hon negativa omdömen om genren. Visserligen betraktas flickboken som impulsgeväret till den moderna ungdomsboken, men ändå nämns fixering vid schabloner och instängdhet i en klichémässig medelklassmiljö som typiska drag i efterkrigstidens ”tynande flickbokstradition”. Ett viktigt påpekande är att skribenterna i sin kritik endast hänvisat till ett tjugotal titlar. För att bemöta denna generalisering har hon undersökt hela genren, med siktet inriktat på väsentliga egenskaper och meningsbärande mönster som särskilt appellerar till flickor. Skiljelinjen blir tydlig till den moderna ungdomsboken, förankrad i samhällsomvandlingen under en tid då mångskiftande livsstilar och kontrasterande idéer präglade den faktiska verkligheten.

”En bråkande idyll?” är den första kapitelrubriken, men denna ledande fråga har redan fått ett nekande svar. Med sitt stora undersökningsmaterial kan hon bevisa att allvarliga problem behandlas i 46 % av böckerna. Det gäller dels teman inom ”stora samhällsproblem av ekonomisk och politisk art”, dels sociala och personliga förhållanden ”som intimt hänger samman med samhällets ideologier och dess institutioner som till exempel familjen”. I fylliga referat lyfter hon fram enskilda fall och konkreta situationer. Berättarens sympatier och samhällskritiska aspekter är väsentliga i hennes tolkning. Flickan – protagonisten – framträder då hon tar tag i problem för egen del och då hon gör insatser för andra. Det kan gälla krigshändelser eller barn som far illa, det kan handla om sociala problem som alkoholism, kriminalitet eller självmord men också om personliga kriser som oönskade graviditeter, familjekonflikter eller

sjukdom. Theander har klargjort att flickböckerna inte väjer för ämnen som tidigare varit tabuerade. Klassskillnader blir belysta med tydliga exempel som både anknyter till äldre flickböcker och ställer protagonisterna inför klyftor i samtiden. I referat av bokserien om Kulla-Gulla har hon visat att genren kan inrymma socialt sprängstoff och provokationer. Hon menar att texterna relaterats till den historiska verkligheten men i hennes framställning saknas en övergripande kontext, där epoken 1945–65 kan bli tydlig med samhällsomvandling, nya livsmönster och modernitet på olika nivåer. Att hon inte ”förutsätter något enkelt orsakssammanhang mellan verklighet och fiktion” torde vara självklart med tanke på litteraturforskningens ingående analyser av fiktionens verklighetsgestaltning. Ibland gör hon jämförelser mellan personliga situationer i texterna och liknande i nutidens verklighet men utan att tydliggöra den genomgripande omvandlingen under 50 år av livsstil och tankemönster.

Den kritik som Theander betecknat som missvisande har också gällt uppfattningen av medelklassmiljön som stereotyp. I en mängd teman har hon ur texterna lyft fram flickornas sociala kompetens och självständiga agerande, men flickboksförfattarna har dock sällan uppmärksammat vardagslivets klassmöten – i skolan och fritiden. Ungdomen blev ett socialt rörligt skikt men i flickboksmönstren var hemmet den fasta punkten där tonårsflickor identifierat sig med atmosfären eller känt sig instängda i normer.

I kritikers schablonbilder av flickboken beskrivs romantiska drömmar, möte med den stora kärleken och önskingar om evig familjelycka. Vid mitten av 1900-talet varierar genremönstren men betraktas fortfarande som stereotypa. Kärlek och äktenskap är ett angeläget fält i Theanders undersökning och hon finner många infallsvinklar och utvecklingslinjer i sitt material. Familjebildning som livets mening är tema i 39 % av 40-talsböckerna men under 50-talet minskar det till 20 %. Det kan tyckas märkligt att använda procentsatser om känsliga frågor, men det är ett rationellt sätt att visa betydelse i hela materialet. Jämsides med detta kan hon inifrån berättelserna finna hur synen på äktenskapet knyts till stora livsfrågor. Med sökarlusen riktad på kärleken som upplevelse kan hon belysa lycka och besvikelse. Sexualitet finner hon uttryckt i attraktion och bejakande eller i attityder av tvekan. Maktförhållanden i kärleksrelationer yttrar sig på olika sätt men hon drar slutsatsen att i de flesta fall behåller flickan ”sin möjlighet att påverka och styra såväl i kärleksförhål-

landet som i livet". Från sin utsiktspunkt i nuet har hon fokuserat en genusfråga som knappast uppmärksammats i böckernas samtid.

Pella i praktiken, Inger blir journalist, Katinka gör karriär är boktitlar som signalerar yrkesutopier i flickböcker. Samtida kritiker framhöll att det var populära yrken som hägrade i stereotypa drömmar om framtiden, men Theander har ur materialet redovisat en lista på 113 yrken – från vaga önskningar till förverkligande. Yrkesskildringar i romanhandlingen finner hon inom ett vidsträckt fält. 24 böcker handlar om sjuksköterskor men för övrigt är huvudpersoners val och möten med yrken av skiftande slag, vilket speglar både stabilitet och modernitet i arbetslivet. Theander poängterar att endast i 27 böcker hinner berättelsen fram till giftermålet. De övriga flickornas åsikter om hemarbete och yrkesambitioner är föresatser och inte erfarenheter. Hon konstaterar att under 40-talet är det fler som önskar sig en hemmafruroll än fortsatt yrkesarbete, men under perioden som helhet ökar prioritering av yrkeslivet.

Kapitlet "Att finna sin väg" knyter samman en mängd exempel och citat till sammanhängande mönster. Theander pekar på moralfrågor som ansågs typiska för flickböcker och framhåller att 40 % av böckerna har sin tyngdpunkt i psykologiska problem och mänskliga relationer. Detta medför dock inte att hon associerar till den mångfald och omvandling i samhället som utgör bakgrund. Flickornas förhållande till sina föräldrar är värt en djupare analys än vad som kan uttryckas i procentsatser om bedömning. Referensen till psykologen Margot Bengtssons forskningsrapport 1990 *Könssocialisation och social förändring* kunde ha fördjupat resonemang. Även i detta kapitel reagerar Theander på negativa omdömen om flickboken i jämförelse med den moderna ungdomsboken.

"Levande kultur" är en viktig del av flickboken tack vare dess intresse för "kultur och konst", konstaterar Theander. Uppdelningen förefaller obegriplig, men det framgår att hon med kultur avser "allusioner som förmedlare av kulturarv". Ur böckerna hämtar hon situationer som blivit kommenterade med yttranden och gestalter ur mytologi, historia och skönlitteratur och sedan bildat underlag för reflektioner och tolkningar. Att känna igen allusioner vittnar alltså om personernas bildning. Det kunde därför ha varit lämpligt att i detta sammanhang beröra tonårsflickors väg in i vuxenlitteraturen. Med konst avser hon böckernas skildring av huvudpersoner som bygger hela sin identitet på konstnärsskap och i konst innefattar hon också vardagens

estetik – t.ex. skapandet av en balklänning och inredning av flickrummet. I kontrast till dessa kulturyttringar konstaterar hon att populär ungdomskultur knappast är synlig i hennes material och hävdar att den i huvudsak var en företeelse för pojkar. Att flickböckerna vände sig bort från ungdomskulturen har förklarats med att författarinnorna var tillbakasträvande eller för gamla att följa med sin tid. Theander har andra argument för genrens stabilitet, nämligen att huvudpersonerna utvecklade intellektuella intressen i en hemmiljö där kulturarvet var väl integrerat.

I böckerna finns inte mycket plats för den kamratsamvaro som flickor i verkligheten hade på ungdomskulturens öppna arenor. Filmen har inte fått någon uppmärksamhet, inte heller konsumtionskulturens lockelser för tonårsgenerationen. Idrottsutövning nämns inte, men i hennes bokförteckning finner vi en mängd ryttarinnor och någon enstaka simmerska. Flickor med framgångar i andra idrotter har inte blivit stjärnor i några flickböcker under denna period.

"Myt i metamorfos" är en kryptisk rubrik som inte blir tydligare av att Theander blandar begreppen myt – saga. Jag stannar här vid hennes första sagoexempel där hon funnit "askungeliknande grunddrag" i många flickböcker. Mönstret kan vara övertydligt utformat med personer, detaljer och rekvisita. Det kan också handla om flickor som själva känner sig utanför men vinner upprättelse och får sin prins eller förlorar sina illusioner. Berättelsen kan fortsätta med hur de formar en självständig tillvaro. Det finns likheter och beröringspunkter med askungesagan och förändringar i moderna händelseförlopp och sociala relationer. "Askungesagan har således använts på olika sätt i flickböckerna" sammanfattar hon (s. 266) och på nästa sida ger hon omdömet: "Askungemyten har inte varit populär bland feminister." Betydelseerna är glidande och distinktioner behövs.

"Myternas sociala funktion är av rituell karaktär och bekräftar de högre sanningarna" är en klar definition av litteraturvetaren Torben Broström (*Folksagan och den moderna litteraturen*, 1992). I sitt vidare resonemang ser han folksagan som kritik av mytens patent på sanningen: "Sagoberättaren *dekonstruerar* myten." Förhållandet mellan myt och saga kan alltså enligt Broström uttryckas så att myterna är makternas sfär och sagan uppror mot världslig och religiös ordning. Han diskuterar också "återbruket" av sagan i modern dansk litteratur. Theanders tolkning är i linje med detta resonemang. Det förvånar mig därför att hon endast